

**ВИЗАНТИСКИТЕ ХИМНОГРАФСКИ ЖАНРОВИ ОДРАЗЕНИ
ВО МАКЕДОНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА МУЗИЧКА И
КНИЖЕВНА ТРАДИЦИЈА**

Илија Велев

*Институт за македонска литература
Универзитет Св., Кирил и Методиј“ во Скопје*

Клучни зборови: византиска книжевност, химнографија, книжевен жанр, византиско источно пеење, македонска традиција.

Апстракт: Во македонската средновековна музичка и книжевна традиција дошло до интензивен одраз на византиските химнографски жанрови преку словенските преводи, преписите и при творечките компилации во т.н. оригинални словенски химнографски состави. Попрецизните структурни истражувања покажаа дека дури и при словенските преводи на византиската химнографија се одразувало своевидно авторизирање на византискиот образец, зашто преведувачот не бил во состојба до крај да ја приспособи изворната идентичност на версификацијата или на напевот од оригиналот во преводот, а особено доаѓало до нарушување на изворните акростихови во песните на каноните. Но и условно наречените оригинални химнографски творби воспевно, текстолошки и структурно биле составувани само како поддршка на византиското творечко клише, при што требало да ги одразуваат општохристијанските теолошки погледи и култни импресии.

**THE BYZANTINE HYMNOGRAPHIC GENRES REFLECTED IN
THE MACEDONIAN MEDIEVAL MUSIC AND LITERARY
TRADITION**

Ilija Velev

*Institute of Macedonian Literature
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje*

Keywords: Byzantine literature, hymnography, literary genres, Byzantine Eastern chant, Macedonian tradition

Summary: In the Macedonian medieval music and literary tradition, an intense reflection of the works of the Byzantine hymnographic genres had occurred through the Slavic translations, transcriptions and creative compilations in the so-called original Slavic hymnographic compositions. More precise structural research has shown that even the Slavic translations of the Byzantine hymnography reflected particular authorial interventions in the Byzantine form, as the translator was unable to fully adapt the original identical versification or the music (the melody) from the original into its translation, and sometimes there was a disruption of the original acrostic in the canonical songs. However, even the so-called original hymnographic works intended to eulogize and celebrate, were composed from a textual and structural perspective only in support of the Byzantine creative cliché, and they were supposed to reflect the general Christian theological views and cult impressions.

Византискиот химнографски жанровски ансамбл бил образецот и своевидното творечко клише во реализацијата на македонската средновековна музичка и книжевна традиција. Во средновековниот духовен и културен амбиент на просторот на Македонија музичката традиција главно се одвивала преку народната песна и музика, но пред сè таа се применувала и за потребите на црковните литургиско-богослужбени намени. Не се исклучува веројатноста дека постоеле и други форми на музички исполнувања, но каков што бил примерот со народното музичко искуство, така и тие останале засведочени само преку индиректни записи со забележани популарни музички настани или наведени инструменти на кои се свирело (Коцабашија 2018). Единственото документирано писмено нотно сведоштво за музичкиот творечки чин од средновековниот период останало за литургиско-богослужбеното црковно пеење. Станува збор за литургиско-химнографските музичко-книжевни творби, кои биле подредени на верско-ритуалниот систем што ја поддржува источноправославната христијанска теологија и богословија. Всушност ваквите состави ја интегрираат тесната врска меѓу црквата, музиката и книжевноста, а во прилог на мобилната позиција - меѓу религијата и естетиката, како типологизиран двигател и ангажиран систем во средновековното културно живеење (Велев 2014: 414-416 и 417-418; Поп-Атанасов 2007). Веќе воспоставената химнографска традиција послужува како извор или како инспирација за напојување на еден значаен дел од современото македонско музичко и поетско-книжевно творештво, а сè понагласено се забележува и нејзиното место во современото македонско црковно пеење (Коцабашија 2018).

Византиското химнографско творештво го проектирал својот историски развој од самиот почеток на креирањето на христијанската теологија и богослужба во III и IV век, па преку развојните фази во

периодот меѓу V и IX век, продолжувајќи со веќе стекнатата традиција на стандардните творечки форми меѓу X и првата половина на XIII век, па сè до богослужбените реформи приспособени на актуелните барања на периодот меѓу втората половина на XIII и средината на XV век. Токму и важноста на химнографското творештво ги регрутирала византиските автори химнографи да создадат импозантен музички и книжевен креативен опус. Меѓу поистакнатите византиски химнографи коишто оставиле историски печат во ранохристијанската црквно-музичка традиција до VIII век се вбројуваат истакнати химнописци од форматот на Григориј Богослов, Антим, Маркијан, Авксентиј, Роман Слаткопејачот, Андреј Критски, Софрониј Ерусалимски, Максим Исповедник, Јоан Дамаскин, Козма Мајумски и др. (Велев 2005: 75-79; Велев 2006: 81-86). Кога станува збор за творечкото музичко и книжевно проникнување на најкомплетната химнографска творба канонот за негови основоположници се сметаат Андреј Критски (660-740) со неговиот *Голем канон* (Ὁ μέγας κανὼν) со 250 тропари, Јоан Дамаскин (ок. 650-750) со *Златниот канон* или *Велигденската песна* и Козма Мајумски од VIII век како еден од афирматорите на канонските циклуси *четирипеснеци*, *трипеснеци*, *двопеснеци* и со *два полни канони* (се разбира заедно со подоцнежните константинополски химнописци од IX век Теодор Студит, Јосиф и Климент Песнописец). Тогаш почнал да се применува и акростихот како структурен текстолошки модел на песните во каноните. Во медиєвистиката меѓу сите од нив конкретно името на Роман Слаткопејачот од VI век се смета за најголем византиски химнограф на сите времиња (Георг Бек 1967: 10).

Веќе од крајот на VIII и почетокот на IX век стандардизираната византиска химнографија од поранешните источни искуства во Сирија и Палестина почнала творечки да доживува нови посвечени и посложени развојни тенденции во константинополскиот црквно-музички и книжевен центар, кога впрочем на химнографската сцена во Византија се појавил Теодор Студит и неговата основоположена Студиска школа. Како негови следбеници химнографи се истакнале Јосиф Химнограф, браќата Теофан и Теодор Грапти, Георгиј Никомидски, Митрофан и Теодор од Смирна, Антониј, Василиј и др. (Велев 2006: 84) Меѓу нив во IX век се пројавила и единствената позната жена химнописец Касија, која го надополнила саботниот четирипеснец на Козма Мајумски со уште 4 песни. Натаму сè до првата половина на XIII век настапило следењето на стандардните химнографски творечки форми, а во периодот меѓу втората половина на XIII и во XIV век новата литургиска реформа и

промената на Студискиот со Ерусалимскиот типик поттикнале новите химнографски состави, но и постарите, структурно, стилски и музички да се надоградуваат и да се дополнуваат со попространи песнопеења и да бидат во функција на посвечено богослужење и поимпресивно богомолење (Кожухаров 1976: 35-54; Поп-Атанасов 2007).

Химнографијата има синкретички воспевен и поетско-изразен систем на произнесување и на восприемање што систематски ги поврзува литургиско-богослужбената практика, текстот и мелодијата. Самиот термин химнографија подразбира комплекс од разнообразни жанровски форми, кои ги интегрираат мелодиско-исполнителните и поетско воспевните творечки искуства. Богослужбено тие се исполнуваат преку воспоставените типологизирани форми на православно-христијанското осмогласие, стандардизирано канонски во Византија веќе во VIII век и реформирано во музичко-технички и нотен однос во XIV век од страна на Јоан Кукузел и на неговите следбеници. Намената на химнографските дела произлегла од нивната строго богослужбена функција, па содржините се посветуваат на големите црковни празници и на канонизирани светители. Но и во рамките на верската сфера химнографијата не е само прослава на спомени за христијански настани и за христијани со богоугоден чин на светители, туку химнографските песнопеења станувале континуитет на богослужбена слава и величење што се одвивале секоја година - на ист црковен и празничен датум (Кипријан 2003).

Разновидните химнографски жанрови се групираат во посебни зборници, кои се составен дел на т.н. литургиски книги. Тоа се богослужбени книги за читање и за пеење. Многу химнографски песни се разликуваат меѓу себе не само по формата и по содржината, туку и по критериумот во која црковна служба и во кој дел од истата биле богослужбено пеани. Своевиден придружен критериум за нивно разликување претставува и начинот на којшто се пеани (антифоните), прописот на однесување при нивното пеење (седалните, катавасиите) и сл. Иако химнографските жанрови претставуваат авторски творечки ангажман, тие не содржат строг инспиративен индивидуален карактер на авторот химнописец. Во нив доаѓа до израз конвенционалниот типологизиран канонски однос на црквата и на литургискиот однос кон неа. Всушност во химнографските песнопеења доаѓа до израз теолошкото „надлично единство“ во христијанското богослужење и богомолење.

Византиската ранохристијанска и средновековна химнографија речиси целосно доживеала творечка рецепција во жанровската хиерархија на македонската музичка и книжевна

традиција. Во ранохристијанскиот период на просторот на Македонија била воспоставена византиската духовна, културна, јазична и писмена доминација, а тогаш се одвивал процесот на цивилизациската симбиоза на византизмот и на словенскиот фактор (Велев 2014: 419-421). Следствено и византиската химнографија ги одразувала развојните творечки и богослужбени процеси и во Македонија, при што дури и некои истакнати химнописци потекнувале од македонските духовни и книжевни центри, или престојувале таму. Притоа се издвоил и развојот на солунскиот химнографски центар со свои воспевни или текстолошки структурни карактеристики како резултат на посебноста на богослужбениот обред во однос на константинополскиот. Во периодот од афирмацијата на словенската писменост и книжина преку делата на сесловенските просветители и рамноапостоли св. Кирил и Методиј и на нивните ученици веднаш заживеало целосното проникнување на византиските химнографски жанрови во словенската богослужба. Во Охридската духовна и книжевна школа на св. Климент и Наум Охридски заживеал процесот на словенскиот превод на византиските литургиски и богослужбени текстови, при што се афирмирале и химнографските дела со целата нивна структурно воспевна и поетско-изразна сложеност (Поп-Атанасов 2007). Во наредните тековни духовни и културни процеси во Македонија немало позначајно византиско химнографско дело, а да не било преведено на старословенски јазик и да не се препишувало во ракописните литургиски зборници.

Паралелно со преводните византиски химнографски дела, составите на литургиските зборници од Охридската книжевна школа почнале да се поткрепуваат и со оригинална словенска химнографија. Ваквите условно оригинални химнографски творби воспевно, текстолошки и структурно биле составувани само како поддршка на византиското творечко клише, при што требало да ги одразуваат општохристијанските теолошки погледи и култни импресии. Особено поновите истражувања во медијавистиката покажаа дека словенската химнографија во македонската музичка и книжевна традиција не се посветувала само на локалните (словенски) македонски светители, туку македонските средновековни химнописци св. Климент Охридски, св. Наум Охридски, Константин Презвитер и ред други анонимни автори составувале и нови состави посветени на општохристијанските светители и за поголемите христијански празници (Кожухаров 1976; Поп-Атанасов 2007; Велев 2014). Имало случаи кога при составувањето на оригинална словенска химнографска творба посветена за македонски локален светител да се користела основата од

некое веќе постоечко византиско песнопеење, при што доаѓало до промена на името на општохристијанскиот светител со она на локалниот. Попрецизните структурни истражувања покажаа дека дури и при словенските преводи на византиската химнографија се одразувало своевидно авторизирање на византискиот образец, зашто преведувачот не бил во состојба до крај да ја приспособи изворната идентичност на версификацијата или на напевот од оригиналот во преводот, а особено доаѓало до нарушување на изворните акростихови во песните на каноните. Секако дека идните истражувања треба да се насочат и кон проследувањето за степенот на доследноста на канонската поддршка на изворната византиска мелодиска прецизност во словенската преводна или оригинална химнографија. Имено, се мисли на тоа дали во секој преводен или компилаторски химнографски потфат доследно се определувале гласовите од осмогласниот богослужбен систем на коишто требало да се пеат песнопеењата. Напоменуваме дека во медијевистиката ваквиот истражувачки ангажман е речиси дефицитен.

Треба да се истакне и фактот дека целокупниот химнографски жанровски ансамбл бил идентичен во византиската и во оригиналната словенска химнографија. Тоа го објаснуваме врз основа на поддршката на единството на општата христијанска вера, богослужбата, црковното пеење и книжнината (Велев 2005: 75-79).

Основните жанровски форми за творечко произнесување на химнографските кратки структурни модели се: *тропар*, *седален*, *стихира*, *кондак*, *икос*, *светилен*, *ирмос* и други песнопеења, а сите заедно често се организирале во посложените мозаични воспевни структури на *канонот*, *службата* или на *акатистот*. Меѓутоа, поединечно некои од нив се среќаваат во сочуваното ракописно наследство во содржините на псалтирот со последование, месецословот, богослужбените зборници, требникот, часословот, прологот, молитвеникот, и др. Но генерално кратките или посложените химнографски песнопеења заедно се подредуваат во структурната архитектура на литургиските зборници: триодот, минејот, октоихот, богородичникот, каноникот, ирмологијот, часословот, служебникот, и сл. Сите нив богослужбено, воспевно и текстолошки ги нормативизира црковниот устав, односно типикот (т.н. „црковно око“). Химнографските жанрови се обединуваат во годишни, месечни, седмични и во секојдневни богослужбено воспевни циклуси (Велев 2014: 280-283). Своевидна разновидност одразуваат химнографските зборници ракописно препишувани со византиска

нотација (невми), од кои најчесто доаѓа до израз псалтичкијниот ирмологиј и псалтичкијниот стихирар.

Ние за оваа научна пригода нема да се задржуваме посебно на структурата и на поетиката кај секој химнографски жанр. Впрочем, предметот на нашево истражување главно го задржуваме врз културолошкиот феномен за рецепцијата на византиската химнографија во македонската и пошироко во јужнословенската музичка и книжевна традиција. Во тој контекст и ги презентиравме повеќеслојните структурни жанровски карактеристики на византиската и на македонската средновековна химнографија. Пошироките жанровски и поетолошки анализи во химнографскиот структурен ансамбл веќе ги имаме презентирани во научната средина преку други наши пообемни објавени прилози.*

Она што треба да се нагласи во однос на рецепцијата на византиската химнографија во македонското средновековно книжевно творештво се однесува на општиот творечки принцип, кој ја пренесувал трансмисијата на заемно поттикнатите верски, идејни и естетски детерминанти во поетиката. Преку византиската и македонската книжевна традиција разновидните по структура химнографски форми типологизирале и конкретни норми на поетика. Истите творечки се градиле врз основа на философските претпоставки на сотериолошкиот поглед за човекот и за неговото место во христијанската цивилизација и култура. Со таквата творечка мобилност и оригиналната македонска химнографија клонела кон верно следење на византиските богослужбени и поетски обрасци. Како по обемот и формите, така и преку творечката суштина: во називите на песнопеењата, во распоредот и композициското устројство, во поддршката на стилските фигури, во стилските изрази, и сл. Отука и се констатира дека, во македонскиот книжевноисториски развој свое место и одраз имала и 12-вековната византиска химнографска традиција, која преку преводната форма на масовно препишување и творечко приспособување - еднакво била присутна во општата книжевно-жанровска хиерархија.

Литература/Referecens

* *Византиско-македонски книжевни врски*, Скопје 2005; *Низ преминот на традицијата*, Скопје 2006, стр. 81-95; *Историја на македонската книжевност*. Том 1. *Средновековна книжевност 9-14 век*, Скопје 2014, стр. 280-307 и 417-426), и др. Конкретно, за секој од химнографските поетски жанрови, во форма на речнички аотации, да се види и кај: Ѓорѓи Поп-Атанасов: *Речник на старата македонска литература*, Скопје 1989.

- Аверинцев, Сергеј. (1982). *Поетика рановизантијске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга [Averincev, Sergej. (1982). *Poetics of Early Byzantine Literature*. Beograd: Srpska književna zadruga]. (In Serbian.)
- Асунто, Росарио. (1975). *Теорија о лепом у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга [Assunto, Rosario. (1975). *The Theory of the Beautiful in the Middle Ages*. Beograd: Srpska književna zadruga]. (In Serbian.)
- Георг Бек, Ханс. (1967). *Путеви византијске књижевности*. Предговор Димитрије Богдановић. Београд: Српска књижевна задруга [Georg Bek, Hans. (1967). *Ways of Byzantine Literature*. Predgovor Dimitrije Bogdanović. Beograd: Srpska književna zadruga]. (In Serbian.)
- Јакимовска-Тошиќ, Маја. (2002). *Оригиналните књижевни состави во македонскиот XV век*. Скопје: Институт за македонска литература [Jakimovska-Tošić, Maja. (2002). *The Original Literary Compositions in the Macedonian XV Century*. Skopje: Institut za makedonska literature]. (In Macedonian.)
- Кипријан, Архимандрит. (2003). *Литургика са химнографијом и хеартологијом*. Шибеник [Kiprijan, Arhimandrit. (2003). *Liturgy with Hymnography and Heartology*. Šibenik]. (In Croatian.)
- Коцабашија, Јане. (2018). *Антологија на македонското црковно пеење*. Скопје: Центар за византолошки студии [Kodžobašija, Jane. (2018). *Anthology of Macedonian Church Singing*. Skopje: Centar za vizantološki studii]. (In Macedonian.)
- Кожухаров, Стефан. (2003). Служба. В: Петканова Донка (Съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар [Kožuharov, Stefan. (2003). Služba. In: Petkanova, Donka (Ed.). *Old Bulgarian Literature. Encyclopedic Dictionary*. Veliko Tŕnovo: Abagar (In Bulgarian.)
- Кожухаров, Стефан. (1976). За обема на понятието "старобългарска поезия". *Литературна мисъл 7* [Kožuharov, Stefan. (1976). On the Scope of the Term "Old Bulgarian Poetry". *Literaturna misāl 7*]. 35-54. (In Bulgarian.)
- Митевски, Витомир. (2018). *Преглед на византиската књижевност*. Скопје: Филозофски факултет [Mitevski, Vitomir. (2018) *Review of Byzantine Literature*. Skopje: Filozofski fakultet]. (In Macedonian.)
- Охридски, св. Климент. (2008). *Црковна поезија. Вовед, редакција и коментари Ѓорги Поп-Атанасов*. Скопје: Менора [St. Clement of Ohrid. (2008). *Church poetry. Introduction, redaction and comments by Ğorgi Pop-Atanasov*. Skopje: Menora. (In Macedonian.)
- Поп-Атанасов, Ѓорги. (2000). *Октоихот во македонската књижевна традиција*. Скопје: Институт за македонска литература. [Pop-Atanasov, Ğorgi. (2000). *The octoich in the Macedonian literary tradition*. Skopje: Institut za makedonska literatura]. (In Macedonian.)
- Поп-Атанасов, Ѓорги. (1989). *Речник на старата македонска литература*. Скопје: Македонска книга [Pop-Atanasov, Ğorgi. (1989). *Dictionary of the Old Macedonian Literature*. Skopje: Makedonska kniga]. (In Macedonian.)
- Поп-Атанасов, Ѓорги. (2007). *Средновековна македонска химнографија*. Скопје: Менора и Институт за македонска литература [Pop-Atanasov, Ğorgi.

- (2007). *Medieval Macedonian hymnography*. Skopje: Menora i Institut za makedoska literature]. (In Macedonian.)
- Велев, Илија. (1996). *Македонскиот книжевен XIV век*. Скопје: Веда [Velev, Ilija. (1996). *Macedonian Literature in XIV century*. Skopje: Veda]. (In Macedonian.)
- Велев, Илија. (2005). *Византиско-македонски книжевни врски*. Скопје [Velev, Ilija. (2005). *Byzantine-Macedonian Literary Relations*. Skopje]. (In Macedonian.)
- Велев, Илија. (2006). *Низ премиот на традицијата*. Скопје: Дијалог [Velev, Ilija. (2006). *Passing of Tradition*. Skopje: Dijalog]. (In Macedonian.)
- Велев, Илија. (2014). *Историја на македонската книжевност, Т. 1. Средновековна книжевност*. Скопје: Гирланда [Velev, Ilija. (2014). *History of the Macedonian Medieval Literature, Vol. 1. Medieval literature*. Skopje: Girlanda (In Macedonian.)